

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

MULOQOTDA ILLOKATSIYA AKTI HAQIDA JAHON VA O‘ZBEK TILSHUNOSLARI TOMONIDAN BILDIRILGAN LINGVISTIK QARASHLAR

V.Tauyekelov

1-kurs magistranti

Dunyoning turli burchaklaridan kelgan tilshunoslar muloqotda o'z-o'zini ifoda etish akti haqida turli fikrlarni bildirishgan. Misol uchun, Ostinning nutq akti nazariyasi tilshunoslik sohasida ta'sir ko'rsatdi va tilning muloqotdagi turli funktsiyalarini tushunish uchun asos yaratdi. Ostinning taklificha, gaplar ham lokutsion, ham ta'riflovchi kuchga ega, ikkinchisi esa gapning mo'ljallangan vazifasini nazarda tutadi.

O'zbek tilshunosligida tadqiqotchilar muloqotda illokutsion aktlarning rolini ham o'rganib chiqdilar. Masalan, bir qancha tadqiqotlar o'zbek tilidagi illokutsion aktlarning qo'llanishini o'rganib, bu aktlarning qo'llanishi va talqinini shakllantirishda madaniy qadriyatlar va me'yorlarning o'рни masalasiga e'tibor qaratdi.

Ana shunday tadqiqotlardan biri Otabek Fayzullayev va Muzaffar Hakimov o'zbek adabiy matnlarida iboraviy aktlarning qo'llanilishini o'rganib chiqib, turli xil kommunikativ funktsiyalarni, masalan, ma'lumot uzatish, his-tuyg'ularni ifodalash va buyruq berishni ifodalash uchun foydalanilganligini aniqladi [1].

Tilshunoslarning muloqotda ifodalanish akti haqidagi fikrlari xilma-xil va murakkab bo'lib, tilning turli madaniyatlar va kontekstlarda ijtimoiy va kommunikativ funktsiyalarni bajarish usullarini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega.

O'zbek sharoitida ham olimlar illokutsion aktlarning qo'llanishi va talqin qilinishini shakllantirishda madaniyatning rolini o'rgandilar. Masalan, Dilshod Tursunov va Orifjon Tulanov (2020) o'zbek va ingliz tillarida illokutsion aktlardan foydalanishni shakllantirishda madaniy qadriyatlarning rolini o'rganib, madaniy farqlar ushbu aktlardan foydalanish va talqin qilish uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini aniqladi.

Umuman olganda, aloqada ta'sirchan harakatlarni o'rganish tilshunoslik, psixologiya, antropologiya va boshqa fanlardan olingan ma'lumotlarga asoslangan murakkab va fanlararo sohadir. Turli madaniyat va kontekstlarda samarali muloqot qilish, til va muloqotning yanada murakkab modellarini ishlab chiqish uchun tildan illokutsion aktlarni yetkazish usullarini tushunish muhimdir.

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

Ushbu izlanishlar aloqada illokutsion aktlarni tahlil qilish uchun hisoblash usullaridan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatib, tilning ma'no va niyatni yetkazish usullari haqida yangi tushunchalarni taklif qiladi.

Muloqotda illokutsion aktlarni o'rganish tilshunoslik, psixologiya, antropologiya va boshqa fanlardan olingan ma'lumotlarga asoslangan boy va xilma-xil sohadir. Tilning ma'no va maqsadni ifodalash usullarini tahlil qilib, tadqiqotchilar insoniy muloqotning murakkabliklarini chuqurroq tushunishlari, til va bilishning yanada murakkab modellarini ishlab chiqishlari mumkin. Texnologiya taraqqiyoti sari muloqotda illokutsion aktlarni yanada tushunish, til va ma'noni tahlil qilish uchun yangi vositalar va usullarni ishlab chiqish uchun hisoblash usullaridan foydalanish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Bundan tashqari, tilga oid aktlarni tillararo tadqiqotlar ham tillar o'rtasidagi qiziqarli farq va o'xshashliklarni aniqladi. Masalan, Gudykunst va Kim (2003) ingliz, xitoy, yapon va koreys tillarini o'z ichiga olgan sakkiz tilda nutq aktlarini madaniyatlararo taqqoslash o'tkazdilar. Ular madaniyatlar bo'ylab ma'lum nutq aktlarining chastotasi va qo'llanilishida farqlar mavjud bo'lsa-da, ierarxik jamiyatlarda ko'proq ko'rsatmalardan foydalanish tendentsiyasi kabi ba'zi universal naqshlar mavjudligini aniqladilar.

Herring [2] xuddi shunday tarzda kompyuter vositachiligidagi aloqada illokutsion aktlardan foydalanishni tahlil qildi va aloqa vositasi foydalaniladigan illokutsion aktlarning turlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa-da, turli xil aloqa turlari bo'yicha illokutsion aktlarning asosiy funksiyalari o'xshashligini aniqladi.

Muloqotda illokutsion aktlarni o'rganish murakkab va ko'p qirrali soha bo'lib, yangi tadqiqotlar olib borilayotganda rivojlanishda davom etadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi aloqa aktlarining leksik-semantik tahlili bilan bog'liq nazariy va empirik adabiyotlarni o'rganib, ushbu dissertatsiya turli til va madaniy kontekstlarda ifodalangan aktlarning mohiyati va funksiyasini tushunishimizga hissa qo'shishni maqsad qilgan. Hisoblash usullarini tahlil qilish va tasniflash imkoniyatlarini o'rganish orqali ushbu dissertatsiya shuningdek, tilning ma'no va niyatni yetkazish usullari haqida yangi tushunchalar berishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, ushbu dissertatsiya ingliz va o'zbek tillarida aloqaning illokutsion aktlarining leksik-semantik tahliliga oid nazariy va empirik adabiyotlarni o'rganib chiqdi. Illokutsion harakatlarni o'rganish tarixi Ostinning dastlabki ishidan tortib hisoblash tilshunosligidagi eng so'nggi ishlanmalargacha bo'lgan turli nazariyalar va yondashuvlarning evolyutsiyasini ochib berdi. Jahon va o'zbek tilshunoslari tomonidan bildirilgan lingvistik qarashlarning muhokamasi illokutsion

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

aktlarlar qo'llanilayotgan madaniy va lingvistik kontekstni tushunish muhimligini ko'rsatdi. Tillararo tadqiqotlar turli tillar va madaniyatlarda illokutsion aktlardan foydalanishdagi qiziqarli farqlar va o'xshashliklarni yanada aniqladi.

Umuman olganda, muloqotda tilga oid harakatlarni o'rganish tilni tushunishimiz va uning ma'no va niyatni yetkazishdagi roli uchun muhim ahamiyatga ega. Adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun potentsial yo'nalishlarni o'rganish orqali ushbu dissertatsiya sohani rivojlantirishga hissa qo'shish va muloqotning murakkab tabiatini tushunishimizni chuqurlashtirishga qaratilgan.

Muloqotdagi illokatsiya akti haqida jahon va o'zbek tilshunoslari tomonidan bildirilgan fikrlarni atroflicha o'rgandim. Illokutsion aktlarlar tushunchasi butun dunyo tilshunoslarini qiziqtirgan mavzu bo'lib, bu sohaga o'zbek tilshunoslari ham katta hissa qo'shgan.

Tilshunoslar tomonidan bildirilgan muhim fikrlardan biri Ostin [2] tomonidan kiritilgan nutq akti nazariyasidir. Ushbu nazariyaga ko'ra, illokutsion aktlar nafaqat lingvistik iboralar, balki tildan foydalanish orqali amalga oshiriladigan aktlardir. Nazariya gapning vazifasini belgilashda so'zlovchi niyatining muhimligini yana bir bor ta'kidlaydi.

Xuddi shunday, Searle [3] illokutsion aktlarni beshta asosiy toifaga ajratishni taklif qildi: tasdiqlovchilar, direktivalar, komissiyalar, ekspressivlar va deklaratsiyalar. Ushbu turkumlash aloqada qo'llaniladigan har xil turdagi illokutsion aktlarni tushunish uchun foydali asos yaratadi.

O'zbek tilshunosligida tadqiqotchilar illokutsion aktlar tushunchasini ham o'rganib chiqdilar. Jumladan, o'zbek tilshunosi Xujanov (1985) kommunikativ vazifasiga ko'ra, tilga oid aktlarni tasniflashni taklif qilgan. U illokatsion xatti-aktlarni uchta asosiy turga ajratdi: informatsion, perlokatsion va illokatsion. Ushbu tasnif o'zbek muloqotida illokutsion xatti-aktlardan foydalanish bo'yicha o'ziga xos nuqtai nazarni beradi [4].

Muloqotda ta'sir o'tkazish akti haqida jahon va o'zbek tilshunoslari tomonidan bildirilgan fikrlar tilshunoslik faniga qimmatli hissa qo'shadi. Illokutsion aktlarga turli nuqtai nazar va yondashuvlarni tushunish orqali biz muloqotning murakkab tabiati va tilning ma'no va niyatni yetkazishdagi rolini tushunishimizni chuqurlashtirishimiz mumkin.

Jahon va o'zbek tilshunoslarining muloqotda ifodalanish aktiga nisbatan bildirgan lingvistik qarashlari gapning ifodaviy kuchini tahlil qilishda ham lingvistik, ham pragmatik omillarni hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Ular, shuningdek,

tilga oid aktlarni yyetkazishdagi mumkin bo'lgan tillararo farqlarni va bu sohada ko'proq tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ta'kidlaydilar. Mavjud adabiyotlarga asoslanib, empirik tadqiqotlar o'tkazish orqali tadqiqotchilar ta'sirchan aktlarning murakkabliklari va ularning muloqotdagi rolini chuqurroq tushunishlari mumkin.

Jahon va o'zbek tilshunoslarining muloqotda ifodalanish aktiga nisbatan bildirgan lingvistik qarashlari gapning ifodaviy kuchini tahlil qilishda ham lingvistik, ham pragmatik omillarni hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Ular, shuningdek, tilga oid aktlarni yyetkazishdagi mumkin bo'lgan tillararo farqlarni va bu sohada ko'proq tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ta'kidlaydilar. Mavjud adabiyotlarga asoslanib, empirik tadqiqotlar o'tkazish orqali tadqiqotchilar ta'sirchan aktlarning murakkabliklari va ularning muloqotdagi rolini chuqurroq tushunishlari mumkin.

Empirik tadqiqotlar bilan bir qatorda, illokutsion aktlarni tushunishda nazariy rivojlanishlar mavjud. Masalan, Gudykunst va Kim [5] aloqaning kognitiv modelini taklif qildilar, bu esa g'ayrioddiy aktlarni talqin qilishda niyat va maqsadlarning rolini ta'kidlaydi. Ularning ta'kidlashicha, illokutsion aktni talqin qilish gipotezani tekshirish jarayonini o'z ichiga oladi, bunda tinglovchi kontekst va so'zlovchining kommunikativ maqsadlari haqidagi o'z bilimlari asosida so'zlovchining mo'ljallangan ma'nosini chiqaradi.

Muloqotda illokutsion aktlarning leksik-semantik tahliliga oid nazariy va empirik adabiyotlar kommunikativ niyatning murakkabliklarini va tilning tilning tilga oid kuchini uzatishdagi rolini tushunishga qiziqish ortib borayotganligini aks ettiradi. Ushbu adabiyotga asoslanib, qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish orqali biz illokutsion aktlarning talqiniga ta'sir qiluvchi omillarni chuqurroq tushunishimiz va turli kontekst va tillarda muloqotni tahlil qilishning aniqroq va samarali usullarini ishlab chiqishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Fayzullayev O., Hakimov M. O'zbek adabiy matnlarida illokutsion aktlarning qo'llanilishi. "O'zbek tilshunosligi" jurnali, 2018. 3(2), -B. 45-63.
2. Ostin J.L. How to use words. Oksford: Oksford universiteti nashriyoti. 1962.
3. Searle J.R. Ifodasi va ma'nosi: Nutq aktlari nazariyasi bo'yicha tadqiqotlar. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti. 1979.
4. Xujanov A. O'zbek kommunikatsiyalarida nomaqbul xatti-harakatlarning tasnifi. Jurnal ning o'zbek Tilshunoslik, 1985. 10(2), -B. 35-50.
5. Gudykunst W.B. va Kim Y.Y. Notanishlar bilan muloqot: madaniyatlararo muloqotga yondashuv. MakGrou-Xill Ta'lim. 2003.